

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FOUR NOBLE TRUTH
AND THE DEPENDENT ORIGINATION

พระสมุห์ สมควร ปริปุณโณ (ปติก)¹, นววรรณ พูนวสุพลฉัตร², ชัยชาญ ศรีหานู³
PhraSamuh Somkhuon Paripunṇo (Plik)¹, Nuarnwan Punwasuponchat²,
Chaichan Srihanu³

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย¹⁻³

Degree of Master of Arts (Buddhist Studies)

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand¹⁻³

Corresponding Author E-mail: somkounprik@gmail.com

Received: 31 August 2026; Revised: 23 September 2026; Accepted: 28 September 2026

*****

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

พระสมุห์ สมควร ปริบูรณ์ (ปลิก), นววรรณ พูนวสุพลฉัตร,
ชัยชาญ ศรีหานู

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ 3) นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับข้อมูลทุติยภูมิจากหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความวิชาการ เครื่องมือที่ใช้คือแบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงคัมภีร์ การวิเคราะห์เปรียบเทียบ และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่สัมพันธ์กับการตรัสรู้และการพ้นทุกข์ ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ โดยทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง และมรรคเป็นสิ่งที่ควรเจริญ 2) ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักแห่งความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย ประกอบด้วยองค์ธรรม 12 ประการ ตั้งแต่วิชชาจนถึงชรามรรณะ และมี 2 กระบวนการสำคัญ ได้แก่ สมุทวารซึ่งอธิบายการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ และนิโรธวารซึ่งอธิบายความดับแห่งกองทุกข์เมื่อเหตุปัจจัยดับลง และ 3) อริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางแห่งความดับทุกข์ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกลไกและลำดับเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับทุกข์

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสามารถสังเคราะห์เป็นกรอบบูรณาการอริยสัจ-ปฏิจจสมุปบาท โดยอริยสัจ 4 เป็นโครงสร้างแห่งการรู้และการแก้ทุกข์ ส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นกลไกแห่งการเกิดและการดับทุกข์ หลักธรรมทั้งสองจึงเกี่ยวพันและอธิบายซึ่งกันและกัน ตั้งแต่การรู้ทุกข์ การเห็นเหตุปัจจัย การละเหตุแห่งทุกข์ จนถึงการดำเนินไปสู่ความสิ้นทุกข์

คำสำคัญ: อริยสัจ 4; ปฏิจจสมุปบาท; เหตุปัจจัย; ความทุกข์; พระพุทธศาสนาเถรวาท

A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FOUR NOBLE TRUTH AND THE DEPENDENT ORIGINATION

PhraSamuh Somkhuan Paripunnho (Plik), Nuarhnwan Punwasuponchat,
Chaichan Srihanu

Abstract

This study aimed to: 1) study the Four Noble Truths in Theravāda Buddhist scriptures; 2) study dependent origination in Theravāda Buddhist scriptures; and 3) present the relationship between the Four Noble Truths and dependent origination. This documentary research used primary data from the Tipiṭaka, commentaries, and related texts, together with secondary data from books, textbooks, research studies, theses, and academic articles. The research instrument was a documentary recording and analysis form. Data were analyzed using content analysis, textual interpretation, comparative analysis, and descriptive synthesis.

The research findings revealed that:

1) the Four Noble Truths are important teachings related to enlightenment and liberation from suffering. They consist of suffering (dukkha), the origin of suffering (samudaya), the cessation of suffering (nirodha), and the path (magga). These are interrelated as a process in which suffering is to be understood, its origin abandoned, cessation realized, and the path developed; 2) dependent origination is a principle of conditional causality consisting of twelve factors, from ignorance (avijjā) to aging-and-death (jarāmaraṇa). It has two main processes: samudayavāra, which explains the arising of suffering, and nirodhavāra, which explains the cessation of suffering when its conditions cease; and 3) the Four Noble Truths and dependent origination are systematically related. The Four Noble Truths provide a framework for explaining suffering, its cause, its cessation, and the way leading to its cessation, while dependent origination explains the causal mechanism and sequence of the arising and cessation of suffering.

The knowledge gained from this study can be synthesized into an integrated Four Noble Truths–Dependent Origination framework. The Four Noble Truths form the structure for understanding and overcoming suffering, while dependent origination explains the mechanism of its arising and cessation. The two teachings therefore complement and explain each other, from understanding suffering and recognizing its conditions to abandoning its causes and progressing toward the cessation of suffering.

Keywords: Four Noble Truths; Dependent Origination; Conditional Causality; Suffering; Theravāda Buddhism

บทนำ

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นประเด็นพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจโครงสร้างคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท เนื่องจากหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการตรัสรู้มิได้มุ่งเพียงการอธิบายสภาวะของชีวิตเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงเหตุแห่งความทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุความหลุดพ้น หลักธรรมที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างเด่นชัดในบริบทดังกล่าว คือ อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค (วิ.ม. (ไทย) 4/14-16/21-23) ซึ่งเป็นกรอบแสดงความจริงเกี่ยวกับชีวิตอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ทุกข์เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นเหตุแห่งทุกข์ที่ควรละ นิโรธเป็นความดับทุกข์ที่ควรทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อปฏิบัติที่ควรเจริญ โดยมรรคดังกล่าวหมายถึงอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ (วิ.ม. (ไทย) 4/13-14/20-21) ความสำคัญของอริยสัจ 4 ต่อการตรัสรู้ปรากฏอย่างชัดเจนในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ตราบใดที่ญาณทัสสนะในอริยสัจ 4 โดย 3 รอบ 12 อาการยังไม่บริสุทธ์บริบูรณ์ ตรานั้นพระองค์ยังมิได้ทรงยืนยันการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ และเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวบริสุทธ์สมบูรณ์แล้ว จึงทรงยืนยันการตรัสรู้โดยสมบูรณ์ (วิ.ม. (ไทย) 4/16/23) ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นให้อริยสัจ 4 มีสถานะเป็นโครงสร้างหลักของความรู้แจ้งที่ครอบคลุมทั้งการรู้ความจริง การปฏิบัติต่อความจริงแต่ละประการ และผลแห่งการปฏิบัตินั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในส่วนอื่น พบว่า ปฏิจจนูปบาทเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการตรัสรู้และการอธิบายกระบวนการแห่งทุกข์ ปฏิจจนูปบาทแสดงความสัมพันธ์ของสภาวะธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบสำคัญตั้งแต่วิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ สืบเนื่องไปจนถึงชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส อันเป็นกระบวนการเกิดขึ้นของกองทุกข์ทั้งมวล ขณะเดียวกัน เมื่อวิชาดับ ปัจจัยที่สืบเนื่องกันย่อมดับตามลำดับ จนกระทั่งกองทุกข์ทั้งมวลดับลง เรียกว่า การพิจารณาปฏิจจนูปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม (วิ.ม. (ไทย) 4/1-3/1-6) สาระของปฏิจจนูปบาทตั้งอยู่บนหลักอทิปปัจจยตา คือ ความเป็นเหตุเป็นปัจจัยของสภาวะธรรม โดยแสดงหลักทั่วไปว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” ซึ่งสะท้อนกฎแห่งความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของสภาวะธรรม (ส.นิ. (ไทย) 16/21/38) หลักดังกล่าวจึงมิได้มุ่งอธิบายเพียงลำดับองค์ธรรม 12 ประการเท่านั้น หากยังชี้ให้เห็นโครงสร้างเชิงเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับแห่งทุกข์ อันเป็นสาระสำคัญของคำสอนเรื่องปฏิจจนูปบาท

ความสำคัญของปฏิจจนูปบาทต่อบริบทแห่งการตรัสรู้ยังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โดยภายหลังการตรัสรู้ พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข ณ ควางตันโปธิพฤกษ์ และทรงมนสิการปฏิจจนูปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดยามแห่งราตรี (วิ.ม. (ไทย) 4/1-3/1-6) ข้อความดังกล่าวสะท้อนว่า ปฏิจจนูปบาทเป็นหลักธรรมที่ใช้ในการพิจารณากระบวนการเกิดและดับของทุกข์ภายหลังการตรัสรู้โดยตรง มิใช่เพียงคำอธิบายเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับเหตุปัจจัยเท่านั้น เมื่อพิจารณาเชิงโครงสร้าง อริยสัจ 4 และปฏิจจนูปบาทต่างมีจุดร่วมอยู่ที่การอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และความดับทุกข์ โดยอริยสัจ 4 นำเสนอความจริงในลักษณะของโครงสร้าง 4 ประการ ขณะที่ปฏิจจนูปบาทนำเสนอความจริงเดียวกันในลักษณะกระบวนการเชิง

เหตุปัจจัย กล่าวคือ สายเกิดของปฏิจสมุปบาทแสดงกระบวนการที่นำไปสู่ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ส่วนสายดับแสดงกระบวนการที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ อย่างไรก็ตาม ในอริยสัจ 4 ยังมีองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ มรรค หรือข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ซึ่งแสดงไว้ในรูปอริยมรรคมีองค์ 8 (วิ.ม. (ไทย) 4/14/21) ความแตกต่างในรูปแบบการนำเสนอจึงนำไปสู่ประเด็นสำคัญทางวิชาการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสอง ทั้งในด้านโครงสร้าง เนื้อหา และบทบาทต่อกระบวนการตรัสรู้และการหลุดพ้น

จากประเด็นดังกล่าว การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจสมุปบาทจึงมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจระบบคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเป็นองค์รวม เนื่องจากหลักธรรมทั้งสองต่างอธิบายกระบวนการแห่งทุกข์และความดับทุกข์ แต่ใช้โครงสร้างการอธิบายที่แตกต่างกัน การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้งสองจึงอาจช่วยให้เห็นว่า อริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบความจริงเกี่ยวกับปัญหาเหตุ ผล และวิธีการแก้ไข ขณะที่ปฏิจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกลไกเชิงเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับแห่งทุกข์ อันจะช่วยให้เข้าใจความสอดคล้องของหลักธรรมทั้งสองได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น การวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจสมุปบาท” จึงมุ่งศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาปฏิจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสอง โดยมุ่งวิเคราะห์ทั้งในมิติของโครงสร้าง เนื้อหา และกระบวนการแห่งการเกิดและการดับทุกข์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของหลักธรรมสำคัญทั้งสอง และเป็นฐานในการอธิบายกระบวนการแห่งความทุกข์ ความดับทุกข์ และความหลุดพ้นตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาปฏิจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อนำเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจสมุปบาท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจสมุปบาท” เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาหลักอริยสัจ 4 และปฏิจสมุปบาทจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์สังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสองในด้านโครงสร้าง เหตุปัจจัย กระบวนการเกิดทุกข์ และความดับทุกข์ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงคัมภีร์ (Textual and Doctrinal Interpretation) และการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) เพื่อศึกษาสาระสำคัญของอริยสัจ 4 และปฏิจสมุปบาท และสังเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้งสอง

2. แหล่งข้อมูลที่สำคัญ แหล่งข้อมูลแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมถึงอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์เถรวาทที่เกี่ยวข้อง และ 2) แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ งานวิจัย และบทความวิชาการภาษาไทยและภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท และอิทัปปิจจยตา

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ข้อมูลอริยสัจ 4 ครอบคลุมความหมาย องค์ประกอบ กิจในอริยสัจ และกระบวนการดับทุกข์ 2) ข้อมูลปฏิจจสมุปบาท ครอบคลุมหลักอิทัปปิจจยตา องค์ประกอบ กระบวนการเกิดและดับทุกข์ และ 3) แบบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสองในด้านความหมาย โครงสร้าง เหตุปัจจัย กระบวนการ และเป้าหมาย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทจาก พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งศึกษางานวิชาการประกอบ จากนั้นจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลระหว่างคัมภีร์หลักกับเอกสารอธิบายก่อนนำไปวิเคราะห์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) วิเคราะห์อริยสัจ 4 ในด้านความหมาย องค์ประกอบ ความสัมพันธ์ระหว่างทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ตลอดจนกิจที่พึงปฏิบัติ 2) วิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในด้านหลักเหตุปัจจัย กระบวนการเกิดทุกข์ตามสมุทวาร และกระบวนการดับทุกข์ตามนิโรธวาร และ 3) วิเคราะห์เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสองในการอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ เหตุปัจจัย การปฏิบัติ และเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ จากนั้นสังเคราะห์ผลและนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่สัมพันธ์โดยตรงกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และได้รับการแสดงอย่างเป็นระบบในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นปฐมเทศนาที่ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ โดยอริยสัจหมายถึงความจริงอันประเสริฐที่ว่าด้วยสภาพของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ (วิ.ม. (ไทย) 4/14-16/21-24) อริยสัจ 4 จึงเป็นทั้งหลักความจริงเกี่ยวกับสภาพชีวิตและหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ องค์ประกอบของอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค โดยทุกข์เป็นความจริงเกี่ยวกับสภาวะที่ต้องกำหนดรู้ ซึ่งโดยสรุปคืออุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์ สมุทัยเป็นความจริงเกี่ยวกับเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา นิโรธเป็นความจริงเกี่ยวกับความดับแห่งตัณหาและความสิ้นไปของทุกข์ ส่วนมรรคเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 (วิ.ม.

(ไทย) 4/14/21-22) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2560) อธิบายว่า ความจริงทั้ง 4 ประการมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของปัญหา เหตุของปัญหา ภาวะสิ้นสุดของปัญหา และวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความสิ้นสุดของปัญหา ในด้านกระบวนการ อริยสัจ 4 มิได้เป็นเพียงหลักธรรมสำหรับการเรียนรู้เชิงทฤษฎี แต่มีหน้าที่ที่ผู้ปฏิบัติต้องดำเนินการต่ออริยสัจแต่ละข้อ กล่าวคือ ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง และมรรคควรเจริญ นอกจากนี้ การรู้อริยสัจอย่างสมบูรณ์ยังประกอบด้วยสัจญาณ คือ การรู้ความจริงกิจญาณ คือ การรู้กิจที่ควรกระทำ และกตญาณ คือ การรู้ว่ากิจนั้นได้กระทำสำเร็จแล้ว ซึ่งเมื่อสัมพันธ์กับอริยสัจทั้ง 4 จึงเกิดเป็นญาณทัสสนะ 12 อากาโร (วิ.ม. (ไทย) 4/14-16/21-24)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาปฏิจจนุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจนุปบาทเป็นหลักธรรมที่อธิบายความเกิดขึ้นและความดับไปของทุกข์ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย สามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

ปฏิจจนุปบาทเป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์โดยตรงกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยภายหลังการตรัสรู้พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจนุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม คือ พิจารณากระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ และกระบวนการดับแห่งทุกข์ (วิ.ม. (ไทย) 4/1-3/2-6) จึงถือได้ว่าปฏิจจนุปบาทเป็นหลักสำคัญที่ใช้อธิบายความจริงเกี่ยวกับการเกิดและการดับของทุกข์ พุทธทาสภิกขุ (2545) อธิบายว่า ปฏิจจนุปบาทเป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้เห็นกระบวนการเกิดทุกข์ในชีวิตจริง และสามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจการดับทุกข์ในปัจจุบันได้

ปฏิจจนุปบาทหมายถึง การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้น หรือการเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันและกัน มีหลักสำคัญว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด และเมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ดังกล่าวจึงแสดงกฎแห่งความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ฟั่น ดอกบัว (2544) อธิบายว่า ปฏิจจนุปบาทเป็นกฎแห่งเหตุและผลในพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย มิได้เกิดขึ้นโดยลำพังหรือปราศจากเงื่อนไข ขณะที่พุทธทาสภิกขุ (2545) เน้นว่า หลักปฏิจจนุปบาทควรเข้าใจในฐานะกระบวนการที่เกิดขึ้นทางจิตและชีวิตในปัจจุบัน มากกว่าการมองเฉพาะการเวียนว่ายข้ามภพชาติ

องค์ประกอบของปฏิจจนุปบาท ประกอบด้วยองค์ธรรม 12 ประการ ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรา มรณะ โดยองค์ธรรมแต่ละประการทำหน้าที่เป็นปัจจัยเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ตั้งแต่ความไม่รู้ตามความเป็นจริงจนถึงการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (ส.นิ. (ไทย) 16/1/1-3) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) (2555) อธิบายว่า องค์ธรรมทั้ง 12 เป็นกระบวนการที่แสดงความสืบทอดของวัฏสงสาร โดยมีอวิชชาและตัณหาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเวียนว่ายดำเนินต่อไป ขณะที่ฟั่น ดอกบัว (2544) ชี้ว่า ความสำคัญของปฏิจจนุปบาทมิได้อยู่ที่การจำองค์ธรรมทั้ง 12 แต่ต้องเข้าใจความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยระหว่างองค์ธรรมเหล่านั้น

ในด้านกระบวนการของปฏิจจนุปบาท มี 2 ลักษณะ คือ สมุทยวาร และ นิโรธวาร 1) สมุทยวาร เป็นกระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สืบต่อไปตามลำดับจนถึงชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่าเป็นความเกิดขึ้น

แห่งกองทุกข์ทั้งมวล (ส.นิ. (ไทย) 16/1/1-2) 2) นิโรธวาร เป็นกระบวนการดับแห่งทุกข์ เมื่ออวิชชาดับ สังขารย่อมดับ และปัจจัยที่สืบต่อกันย่อมดับลงตามลำดับจนถึงชาติ ชรา มรณะ และกองทุกข์ทั้งมวลดับลง (ส.นิ. (ไทย) 16/1/2-3) พุทธทาสภิกขุ (2545) ให้ความสำคัญกับการเห็นกระบวนการปัจจุสมุปบาทในขณะจิต โดยเฉพาะช่วง ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ทุกข์ก่อตัวขึ้น หากมีสติและปัญญารู้เท่าทันกระบวนการย่อมไม่ดำเนินต่อไปสู่ความยึดมั่นและทุกข์ ส่วนพระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) (2555) อธิบายว่า การรู้เท่าทันกระบวนการของเหตุปัจจัยด้วยปัญญาเป็นแนวทางสำคัญในการตัดกระแสแห่งวิภวสงสารและนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ปฏิจจุสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่อธิบายการเกิดและการดับของทุกข์ตามเหตุปัจจัย ประกอบด้วยองค์ธรรม 12 ประการที่สัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ มีทั้งฝ่ายเกิดคือสมุทัยวาร และฝ่ายดับคือนิโรธวาร สำคัญจึงอยู่ที่การเข้าใจว่า เมื่อเหตุมี ผลจึงมี และเมื่อเหตุดับ ผลย่อมดับ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับอริยสัจ 4 ต่อไป

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปัจจุสมุปบาท
ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในฐานะหลักที่อธิบายความจริงเกี่ยวกับทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และกระบวนการนำไปสู่ความดับทุกข์ โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบความจริง ส่วนปัจจุสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นและดับลง สามารถสรุปความสัมพันธ์ได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ด้านหลักการ อริยสัจ 4 และปัจจุสมุปบาทตั้งอยู่บนหลักเหตุและผลเช่นเดียวกัน กล่าวคือ อริยสัจ 4 แสดงว่า ทุกข์มีเหตุ คือสมุทัย และเมื่อเหตุดับย่อมมีนิโรธ ส่วนปัจจุสมุปบาทอธิบายรายละเอียดของหลักการนี้ว่า เมื่อเหตุปัจจัยมี ผลย่อมเกิด และเมื่อเหตุปัจจัยดับ ผลย่อมดับ พ้น ดอกบัว (2544) อธิบายว่า ปฏิจจุสมุปบาทเป็นกฎแห่งเหตุและผลที่แสดงความสัมพันธ์ของสภาวะธรรมอย่างเป็นระบบ ดังนั้น หลักธรรมทั้งสองจึงมีฐานคิดร่วมกัน คือ ทุกข์เกิดจากเหตุ และสามารถดับได้ด้วยการดับเหตุ

2. ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้าง โครงสร้างของอริยสัจ 4 สามารถเชื่อมโยงกับปัจจุสมุปบาทได้โดยตรง กล่าวคือ ทุกขอริยสัจ สัมพันธ์กับผลปลายทางของปัจจุสมุปบาท ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ส่วน สมุทัยอริยสัจ สัมพันธ์กับกระบวนการฝ่ายเกิด โดยเฉพาะอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้กระบวนการแห่งทุกข์ดำเนินต่อไป นอกจากนี้ พระไตรปิฎกยังนิยาม อวิชชา ว่าเป็นความไม่รู้ในทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค แสดงให้เห็นว่าอริยสัจ 4 ถูกเชื่อมอยู่ภายในโครงสร้างของปัจจุสมุปบาทโดยตรง

3. ความสัมพันธ์ด้านกระบวนการเกิดทุกข์ สมุทัยอริยสัจกับปัจจุสมุปบาทฝ่ายสมุทัยวาร มีความสัมพันธ์กันในฐานะการอธิบายการเกิดขึ้นของทุกข์ อริยสัจ 4 ระบุตัณหาเป็นเหตุสำคัญแห่งทุกข์ ขณะที่ปัจจุสมุปบาทอธิบายให้เห็นกระบวนการอย่างละเอียดว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และดำเนินต่อเนื่องจนถึงเวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรา มรณะ สำหรับกระบวนการ ผัสสะเวทนา ตัณหา อุปาทาน เป็นช่วงสำคัญที่ความทุกข์ก่อตัวขึ้น ในขณะที่อวิชชาและตัณหาเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้วิภวสงสารดำเนินต่อไป ดังนั้น สมุทัยในอริยสัจ 4 จึงเป็นการระบุเหตุสำคัญ ขณะที่ปัจจุสมุปบาทเป็นการแสดงกระบวนการของเหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

4. ความสัมพันธ์ด้านกระบวนการดับทุกข์ นิโรธและมรรคในอริยสัจ 4 มีความสัมพันธ์กับ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร กล่าวคือ นิโรธแสดงเป้าหมาย คือ ความดับแห่งตัณหาและทุกข์ ส่วนมรรคแสดง ข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดปัญญาและนำไปสู่การดับเหตุแห่งทุกข์ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวารอธิบายว่า เมื่อ อวิชชาดับ สังขารย่อมดับ และปัจจัยที่สืบเนื่องกันย่อมดับลงตามลำดับจนถึงความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด การ รู้เท่าทันกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยสามารถตัดกระแสแห่งการเกิดทุกข์ได้ การเห็นเหตุปัจจัยตามความเป็นจริง ด้วยปัญญานำไปสู่การคลายความยึดมั่นและความพ้นทุกข์ ดังนั้น ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับจึงเป็นการขยาย รายละเอียดของนิโรธว่า ความดับทุกข์เกิดขึ้นได้เมื่อกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยถูกตัดลง

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยเกี่ยวกับอริยสัจ 4 พบว่า เป็นหลักธรรมสำคัญที่สัมพันธ์โดยตรงกับการตรัสรู้และการ ดับทุกข์ โดยมีโครงสร้างประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งแต่ละองค์ประกอบสัมพันธ์กับกิจที่พึง ปฏิบัติ คือ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้นิโรธแจ้ง และเจริญมรรค ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระครูคัมภีร์ธรรม มาภิรักษ์ คัมภีร์ธัมโม และคณะ (2566) ที่พบว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมีอริยสัจ 4 อริยมรรคมีองค์ 8 และ ญาณทัสสนะเป็นโครงสร้างสำคัญของการบรรลุธรรม และสอดคล้องกับอภินิเวศน์ โพธิ์สาน (2565) ที่อธิบาย ว่า อริยสัจ 4 เป็นหลักความรู้เชิงปฏิบัติ มิใช่เพียงความรู้เชิงทฤษฎี เพราะครอบคลุมทั้งการรู้ความจริง การรู้ กิจที่ควรกระทำ และการรู้ว่ากิจนั้นสำเร็จแล้วในลักษณะสังขญาณ กิจจญาณ และกตญาณ รวมเป็นญาณทัส สนะ 12 อาการ เช่นเดียวกับ Anālayo (2021) ที่มองความจริง 4 ประการเป็นกรอบสำคัญในการอธิบายการรู้ แจ้งและความหลุดพ้น ดังนั้น อริยสัจ 4 จึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงความจริง-การปฏิบัติ-ผลแห่ง การปฏิบัติ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

ในส่วนของปฏิจจสมุปบาท ผลการวิจัยพบว่า เป็นหลักที่อธิบายการเกิดและดับของทุกข์ตาม ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยมีองค์ธรรม 12 ประการเชื่อมโยงกันตั้งแต่อวิชชาจนถึงชรามรรณะ และจำแนก เป็นสมุทวารกับนิโรธวาร ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับเสฐียร ทังทองมะดัน และพระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ (2562) ที่อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาทแสดงความเป็นไปของธรรมตามเหตุและปัจจัย มิได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว และสอดคล้องกับ Anālayo (2021) ที่ชี้ว่า dependent arising มุ่งอธิบายปัจจัยเฉพาะที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้น เพื่อให้สามารถดับปัจจัยเหล่านั้นได้ ขณะเดียวกัน Chowdhury (2022) และพระโสภณมหาเถระ (มหา สีสยาตอ) (2555) ต่างให้ความสำคัญกับอวิชชา ตัณหา และอุปาทานในฐานะปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระบวนการ แห่งทุกข์ดำเนินต่อไป โดยเฉพาะช่วงผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน ซึ่งสอดคล้องกับพระธนาญพงศ์ อาสนธิ์ และคณะ (2566) ที่พบว่า หากขาดสติรู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ ย่อมนำไปสู่ตัณหาและอุปาทาน แต่หากมีสติ และปัญญากำกับ ย่อมสามารถยับยั้งกระแสที่นำไปสู่ทุกข์ได้ จึงเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทมิได้อธิบายเพียงเหตุ แห่งทุกข์ แต่ยังอธิบายกลไกของการดับทุกข์อย่างเป็นลำดับด้วย

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสอง ผลการวิจัยพบว่า อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุ ปบาทมิได้เป็นหลักธรรมที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นการอธิบายความจริงเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในคนละมิติ

โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบของความจริง ส่วนปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกลไกของเหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นและดับลง ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับกรณีการ ชาวเงิน และนันทพล โรจนโกศล (2561) ที่เสนอว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัจ และอริยสัจมีความหมายครอบคลุมปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวารสัมพันธ์กับทุกข์และสมุทัย ขณะที่ฝ่ายนิโรธวารสัมพันธ์กับนิโรธและการดำเนินไปตามมรรค

ในเชิงโครงสร้าง ทุกข์และสมุทัยในอริยสัจ 4 อธิบายสภาวะของปัญหาและเหตุแห่งปัญหา ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทขยายให้เห็นรายละเอียดของกระบวนการตั้งแต่อวิชชา สังขาร วิญญาณ จนถึงตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และชรา มรณะ ส่วนด้านการดับทุกข์ นิโรธแสดงภาวะที่ทุกข์สิ้นไป มรรคแสดงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ และนิโรธวารของปฏิจจสมุปบาทอธิบายกลไกว่า เมื่อเหตุปัจจัยดับ ผลที่อาศัยเหตุนี้ย่อมดับตามไปด้วย ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Anālayo (2021) ที่อธิบายว่า การเข้าใจเหตุปัจจัยมีจุดหมายเพื่อทำให้ปัจจัยแห่งทุกข์สิ้นไปและนำไปสู่ความหลุดพ้น

จึงสรุปได้ว่า อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์ในลักษณะเกี่ยวพันกันทั้งในระดับความรู้และการปฏิบัติ อริยสัจ 4 ช่วยให้เห็นว่าอะไรคือทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติ ส่วนปฏิจจสมุปบาทช่วยอธิบายว่าเหตุปัจจัยเหล่านั้นเชื่อมโยงและดำเนินไปอย่างไร การศึกษาหลักธรรมทั้งสองร่วมกันจึงทำให้เห็นโครงสร้างและกระบวนการของทุกข์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และแสดงให้เห็นว่าความหลุดพ้นเกิดขึ้นจากการรู้เท่าทันและดับเหตุปัจจัยแห่งทุกข์อย่างเป็นระบบ

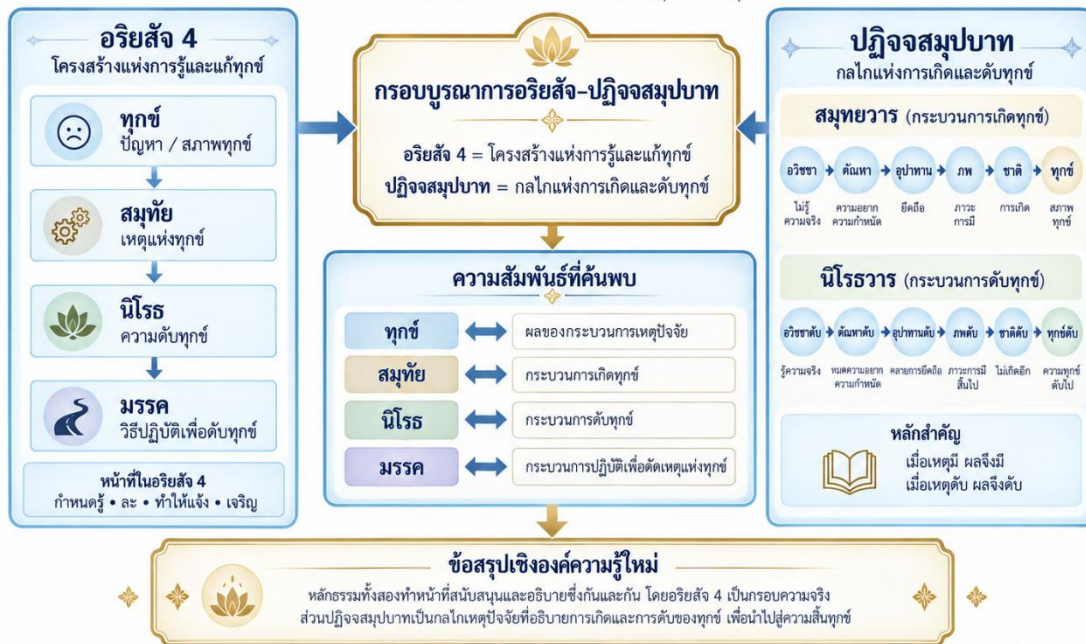
องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท” คือ การสังเคราะห์ให้เห็นว่า อริยสัจ 4 เป็นโครงสร้างของความจริงเกี่ยวกับทุกข์ ส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่อธิบายว่าทุกข์เกิดขึ้นและดับลงอย่างไร หลักธรรมทั้งสองจึงมิได้แยกจากกัน แต่ทำหน้าที่สนับสนุนและอธิบายซึ่งกันและกันใน 3 ระดับ ดังภาพต่อไปนี้

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

ความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

“สองหลักธรรม หนึ่งความจริง เพื่อความสิ้นทุกข์ของมนุษย์”

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย และออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026.

จากภาพที่ 1 อธิบายได้ว่า หลักธรรมทั้งสองจึงมิได้แยกจากกัน แต่ทำหน้าที่สนับสนุนและอธิบายซึ่งกันและกันภายใน 3 ระดับ ได้แก่ ระดับโครงสร้าง ระดับกระบวนการ และระดับการปฏิบัติ

1. ในระดับโครงสร้าง ทุกขอริยสัจ สัมพันธ์กับผลของกระบวนการปฏิจจสมุปบาทที่ปรากฏเป็นชาติ ชรา มรณะ และกองทุกข์ สมุทัยอริยสัจ สัมพันธ์กับกระบวนการฝ่ายเกิด โดยเฉพาะอวิชชา ตัณหา และอุปาทานซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้ทุกข์ดำเนินต่อไป ส่วน นิโรธอริยสัจ สัมพันธ์กับปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับ ซึ่งแสดงว่าเมื่อเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ดับ ผลคือกองทุกข์ย่อมดับลง และ มรรคอริยสัจ เป็นกระบวนการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดปัญญาและนำไปสู่การตัดเหตุปัจจัยสำคัญ คือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

2. ในระดับกระบวนการ งานวิจัยพบว่า อริยสัจ 4 ให้คำตอบว่า อะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุแห่งทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ จะดับทุกข์อย่างไร ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทอธิบายต่อว่า เหตุแห่งทุกข์ทำงานอย่างไร และเมื่อเหตุถูกตัดแล้วกระบวนการทุกข์ยุติลงอย่างไร จึงทำให้อริยสัจ 4 เป็นกรอบกำหนดทิศทางส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นกลไกอธิบายความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยภายในกรอบดังกล่าว

3. ในระดับการปฏิบัติ ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้งสองสามารถสังเคราะห์เป็นกระบวนการว่า รู้ทุกข์ เห็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ ละเหตุแห่งทุกข์ ทำความดับทุกข์ให้แจ้ง เจริญมรรคเพื่อไม่ให้กระบวนการแห่งทุกข์เกิดขึ้นต่อไป กระบวนการนี้ชี้ให้เห็นว่า การดับทุกข์มิใช่การจัดการที่ผลของทุกข์เท่านั้น แต่เป็นการพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันและตัดกระแสเหตุปัจจัยตั้งแต่ระดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

สรุปและข้อเสนอแนะ

อริยสัจ 4 และปฏิจลสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็น โครงสร้างแห่งการรู้และแก้ทุกข์ ครอบคลุมทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติ เพื่อความดับทุกข์ ขณะที่ปฏิจลสมุปบาททำหน้าที่เป็น กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับทุกข์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมื่อเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น และเมื่อเหตุปัจจัยดับ ทุกข์ย่อมดับลง หลักธรรมทั้งสองจึงมิได้แยกจากกัน แต่ทำหน้าที่อธิบายและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการรู้เท่าทัน เหตุแห่งทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ และการดำเนินไปสู่ความสิ้นทุกข์ สำหรับข้อเสนอแนะนั้นประกอบด้วย

1. ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย

1) สถาบันการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาควรส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนอริยสัจ 4 และปฏิจลสมุปบาทในลักษณะเชื่อมโยงกัน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจทั้งโครงสร้างของปัญหาและกระบวนการของเหตุปัจจัยอย่างเป็นระบบ

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาควรพัฒนาแนวทางหรือคู่มือการอธิบายหลักธรรมทั้งสองให้สามารถประยุกต์ใช้กับปัญหาชีวิตและสังคมร่วมสมัย โดยยังคงความถูกต้องตาม คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

3) ควรส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตร กิจกรรม หรือสื่อการเรียนรู้ที่ใช้กรอบอริยสัจ 4 ร่วมกับปฏิจลสมุปบาท เพื่อพัฒนาทักษะการคิดเชิงเหตุปัจจัย การรู้เท่าทันอารมณ์ และการแก้ปัญหาอย่างมีสติ และปัญญา

2. ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) สามารถนำกรอบความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจลสมุปบาทไปใช้ในการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้เรียนเห็นความสัมพันธ์ระหว่างทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ กระบวนการเกิดทุกข์ และแนวทางดับทุกข์อย่างชัดเจน

2) สามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการฝึกสติ การพัฒนาจิต และการให้คำปรึกษาเชิงพุทธ โดยเฉพาะการรู้เท่าทันกระบวนการผัสสะ เวทนา ตัณหา และอุปาทานก่อนที่จะพัฒนาไปสู่ความทุกข์ที่รุนแรงขึ้น

3) สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปพัฒนาเป็นแผนภาพ โมเดล คู่มือ หรือสื่อดิจิทัล เพื่อใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการอธิบายหลักธรรมที่มีความซับซ้อนให้เข้าใจง่ายและเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 และปฏิจลสมุปบาทกับหลักธรรมอื่น เช่น ไตรลักษณ์ ขันธ์ 5 สติปัฏฐาน 4 หรืออริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อขยายความเข้าใจโครงสร้างคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้กรอบอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทในบริบทเฉพาะ เช่น การจัดการความเครียด ความขัดแย้ง การศึกษา การพัฒนาสุขภาพ หรือการแก้ปัญหาทางสังคม

3) ควรพัฒนางานวิจัยเชิงประจักษ์หรือวิจัยเชิงทดลองเพื่อตรวจสอบว่า การนำกรอบความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาทไปใช้ในการเรียนรู้หรือการพัฒนาจิตส่งผลต่อการรู้เท่าทันเหตุแห่งทุกข์ การจัดการอารมณ์ และการแก้ปัญหาของผู้ปฏิบัติในระดับใด

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิการ์ ขาวเงิน, และนันทพล โรจนโกศล. (2561). การพัฒนาคุณภาพมรรคมงคล 8 ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 2(2), 126–146. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/240190>
- พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สุขภาพใจ.
- พื้น ดอกบัว. (2544). *ปฏิจจสมุปบาท: กฎแห่งเหตุและผลในพระพุทธศาสนา*. ศิลปาบรรณาการ.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). (2555). *ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวัฏสงสาร* (พระคัมภีร์สาราณวงศ์, แปล). วัดท่ามาพริก.
- พระครูคัมภีร์ธรรมมารักษ์ คัมภีร์ธัมโม, พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ, สุเทพ พรหมเลิศ, และประเวศ อินทองปาน. (2566). ศึกษาวิเคราะห์การบรรลุธรรมในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(2), 120–133. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/264692>
- พระธนาญพงศ์ อาสนธิ์, พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ, และนนทิวดี ไส้เลิศ. (2566). การรู้เท่าทันผัสสาตนะในวิธีแห่งปฏิจจสมุปบาท. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(3), 16–30. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/267176>
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2560). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 39). บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- เสฐียร ทังทองมะดัน, และพระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ. (2562). ศึกษาปฏิจจสมุปบาทในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดแบบธรรมชาตินิยม. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 3(1), 61–78. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/240248>
- อภิญฺญวัฒน์ โพธิ์सान. (2565). พุทธปรัชญาในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร. *วารสารปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 7(1), 62–92.
- Anālayo, B. (2021). The Buddha's awakening. *Mindfulness*, 12, 2141–2148. <https://doi.org/10.1007/s12671-021-01649-x>

- Anālayo, B. (2021). Dependent arising and interdependence. *Mindfulness*, 12, 1094–1102.
<https://doi.org/10.1007/s12671-020-01544-x>
- Chowdhury, S. B. (2022). Unfolding dependent origination: A psychological analysis for disclosing the root of the afflictive state of mind. *Journal of International Buddhist Studies*, 13(1), 11–43.